

FRIHETSSTRAFF MOT UNGA LAGÖVERTRÄDARE I NORDEN

AV KNUT SVERI

Inledning

Vid en kriminologisk forskningskonferens i Edinburgh 1978 höll Inkeri Anttila ett föredrag om *The Changing Control of Youth Criminality in Scandinavia – Ideological Trends* (Papers on Crime Control, Research Institute of Legal Policy, Helsingfors 1978). I detta föredrag tog hon som utgångspunkt det faktum, att barn och ungdomar alltid har behandlats annorlunda än vuxna i de nordiska ländernas straffrätt, men att detta klarast kom till uttryck när de nordiska länderna – i varierande utsträckning – ideologiskt gått in för behandlingstanken. De senaste årens tendenser bort från ett åtgärdssystem som primärt vilar på tanken om individualiserad behandling (»neo-klassicismen«) kan emellertid förväntas få konsekvenser även för reaktionerna mot unga lagöverträdare. Anttila påpekar att de ändringar och ändringsförslag som presenterats under 70 och 80 talen tycks gå i riktning av att radera bort skillnaderna mellan ungdom och vuxna – som exempel kan nämnas avskaffandet av ungdomsfängelse, vilket ju har lett till att unga lagöverträdare tas in i samma anstalter som äldre. På liknande sätt förhåller det sig med sådana nymodigheter som kontrollövervakning och samhällstjänst som kan användas mot såväl yngre som äldre.

Nu tror jag emellertid inte att det är önskvärt att utradera skillnaderna i straffrättslig behandling av barn, ungdom och vuxna, även om Anttila givetvis har rätt när hon säger att behandlingsformerna för vuxna lagöverträdare under senare år har blivit mer lika dem som finns för unga. Det skall nämligen inte förnekas, att det finns en inbyggd risk – som kan leda till användning av strängare påföljder – i den neo-klassiska straffrättsfilosofin. Även om de skandinaviska neo-klassikerna syftar till *minskat* bruk av frihetsberövande påföljder kan man aldrig garantera att myndigheter och domstolar inte blir strängare. Det är därför nödvändigt att det finns speciella undantagsregler i lagen så att man förhindrar onödigt hårda ingrepp mot barn och ungdom.

Inför en internationell publik är det naturligt att framställa de nordiska länderna som en enhet med ungefär samma grundsyn i kriminalpolitiska frågor. Men för den interna nordiska debatten är det viktigt att ha klart för sig, att vi faktiskt är ganska olika. Det är nämligen én sak att vi säger oss följa samma grundprinciper, men en annan sak hur vi faktiskt tillämpar dessa principer i praxis.

Beräffande unga lagöverträdare tycks det råda enighet om att fängelsestraff bör undvikas: Lagöverträdare under 18 år vill vi slippa se i fångelserna överhuvud-

taget och 18-20 åringar så lite som möjligt – åtminstone inte utan att andra och mindre ingripande åtgärder först har prövats.

I det följande skall jag något närmare försöka analysera hur det förhåller sig med tillämpningen av den här antydda principen för straff av unga. Men först några ord om straffnivåerna i Norden i allmänhet – man kan ju förvänta sig att dessa även påverkar behandlingen av unga lagöverträdare så att ett land som ofta använder frihetsstraff även gör det för sina unga lagöverträdare.

Straffnivåerna i Norden

När man utifrån tillgängliga kriminalstatistiska källor undersöker hur olika påföljdstyper faktiskt används i våra länder, blir man förvånad över hur stora skillnaderna i verkligheten är. Om man tar sin utgångspunkt i domar och beslut av kompetenta myndigheter finner man – räknat per 100 000 invånare i straffmyndig ålder i resp. land – följande.*

	Danmark (1978)	Finland (1980)	Norge (1981)	Sverige (1981)
Frihetsberövande	540	358	340	300
Kontroll i frihet	74	96	19	154
Varning	466	480	423	343
Böter	6048	8758	3776	6350

»Frihetsberövande«: Fängelse, sluten psykiatrisk vård, ungdomsanstalt, avsoning av obetalda böter.

»Kontroll i frihet«: Domar och beslut som medför övervakning (»tillsyn«).

»Varning«: Villkorlig dom, åtals- och påföljdseftergifter utan övervakning.

»Böter«: Straffrättsliga böter, ej »avgifter«.

Av tabellen framgår, att Sverige är det land i Norden som använder frihetsberövande påföljder minst och Danmark det land som använder sådana påföljder mest – nästen dubbelt så ofta. När det gäller olika former för övervakning utan frihetsberövande ligger Sverige överst på listan, medan dessa påföljder förekommer mycket sällan i Norge. Vad beträffar varningar i form av villkorliga domar och åtalseftergifter är skillnaderna betydligt mindre, medan användningen av böter återigen visar på stora olikheter – Finland har nästen tre gånger så många bötesdomar som Norge.

Dessa olikheter beror i mindre grad på skillnader i brottnivå än på det förhållandet att vi på vissa fundamentala punkter för olika kriminalpolitik. En brottstyp, som vi reagerar olika emot och som vi vet har betydelse för frekvensen av använd-

* Se min utredning *Om användningen av straffrättsliga påföljder i Norden, Västtyskland och England* i Fängelsestraffkommitténs betänkande *Påföljd för brott* (SOU 1986: 15). Stockholm 1986, del 3, s. 55-94.

ningen av frihetsberövande påföljder, är rattonykterhet. Hur fördelningarna ser ut för användningen av *frihetsstraff* om man tar hänsyn till detta förhållande, framgår av följande tabell som visar antalet ovillkorliga fängelsestraff per 100 000 invånare i resp. land.

	Totalt	Varav för rattfylleri	Övriga brott
Danmark (1982)	410	145	266
Finland (1983)	341	75	266
Norge (1983)	377	168	208
Sverige (1982)	288	83	204

När det gäller rattfylleri vet vi från åtskillig nordisk debatt att Norge har de strängaste straffbestämmelserna. Men som framgår av tabellen ligger inte Danmark långt efter när man ser på hur de danska bestämmelserna används i praxis. Finsk och svensk användning av fängelsestraff tycks å andra sidan korrespondera.

Vad beträffar användningen av fängelsestraff för *andra* brott än rattfylleri visar det sig att man får två helt nya grupperingar. Danmark och Finland resp. Norge och Sverige – skillnaden mellan grupperna är ca 30 procent. Det finns ingen enskild brottstyp som förklarar de skillnader som här finns – exempelvis ådöms flest fängelsestraff för stöld i Finland och Norge och för misshandel i Danmark och Sverige medan Sverige har flest dömda till fängelse för narkotikabrott och Finland mycket få.

De uppgifter som här lämnats är hämtade från kriminalstatistikernas tabeller över av domstolarna ådömda reaktioner i brottmål. Dessa informationer har säkerligen en mycket hög grad av exakthet utifrån resp. lands lagstiftning, men behöver ju därför inte vara direkt jämförbara länderna emellan om man övergår från att vara intresserad i besluten till vad dessa beslut faktiskt innebär för den enskilde som blir föremål för dem. Straffrättsliga och straffprocessuella regler skiljer sig åt på ett sådant sätt att antalet domar inte blir entydigt med antalet individer. Skillnader kan även finnas beträffande hur domarna exekveras, vilket även detta kan leda till omkastningar i den rangordning mellan länderna som ovan presenterats.

En antydning om hur dessa förhållanden påverkar rangordningen får man genom de resp. ländernas uppgifter om *intagna i fängelse*. Det resonemang som ligger till grund för följande tabell är helt enkelt att det bör finnas en viss korrespondens mellan antalet domar till fängelsestraff och antalet intagna i fängelserna.

	Antal domar	Intagna	Skillnad
Danmark	14.000	12.000	14%
Finland	11.500	6.200	45%
Norge	9.000	6.500	28%
Sverige	16.000	15.000	6%

Givetvis kan man inte begära någon fullständig korrespondens mellan dessa två set av statistiska informationer. Vad man emellertid rimligen borde kunna förvänta sig är att variationerna länderna emellan inte skulle vara så stora som framgår av tabellen, speciellt underligt verkar det att Finland endast redovisar 6.500 intagna efter 11.500 domar till ovillkorligt frihetsstraff – särskilt med tanke på Finlands höga fångtal – och det förblir sålunda ett mysterium var alla dessa domar tar vägen.

För övrigt kan sägas att de stora skillnaderna mellan antal domar och antal intagna som man finner i Finland och Norge inte nödvändigtvis behöver ha samma orsak. Det kan tänkas att förklaringen för Norges del är en för låg kapacitet på fängelserna medan det för Finlands vidkommande kan röra sig om processuella förhållanden som leder till många domar per en och samma individ.

Unga lagöverträdare

Hur domstolarna i de nordiska länderna använder ovillkorligt frihetsstraff mot unga lagöverträdare borde rimligen kunna utläsas av resp. lands reaktionsstatistik. En sammanställning av dessa statistiker visar följande.

	15-17 år	18-20 år	Ålder vid
Danmark (82)	153	1452	Domen
Finland (83)	418	1349	Brottet
Norge (82)	243	923	Brottet
Sverige (84)	49	2061	Domen

Jag har försökt att få med samtliga domar till frihetsstraff, vilket betyder att jag för Sveriges del har medräknat domar till fortsatt fängelsestraff enl. Brb § 34.1.

Tabellen ger ett mycket förtroendegivande intryck – och just därför finns det all anledning att varna för att dra några som helst slutsatser från den. En påtaglig felkälla finns antydd i sista kolumnen: För Finlands och Norges del redovisas den dömdes ålder vid tidpunkten för brottet medan Finland och Sverige redovisar åldern vid tidpunkten för den aktuella domen. Ganska säkert har många norska och finska lagöverträdare hunnit komma över 18 resp. 21 årsstrecken innan de får sin dom, men det finns tyvärr ingen möjlighet att uttröna *hur* många. Ett annat förhållande som får jämförelsen att halta betänkligt är, att de norska siffrorna inte innehåller

några uppgifter om domar till frihetsstraff i »förfärdssaker«, vilket bl.a. betyder att man helt saknar informationer om ovillkorlig fängelsesstraff för unga lagöverträdare i rättonykterhetsmål. Rent allmänt kan man vidare utgå från att de statistiska informationerna i mycket varierande utsträckning skiljer sig länderna emellan vad angår redovisningsenheten »dom«. Hur många individer som döljer sig bakom siffrorna är det inte möjligt att utläsa ur uppgifterna.

Den sorgliga slutsatsen är sålunda, att vi inte kan göra någon meningsfull jämförelse mellan de nordiska länderna på grundval av den existerande reaktionsstatistiken vad angår behandlingen unga lagöverträdare.

Nu skulle man rimligen anta, att de resp. ländernas *kriminalvårdsmyndigheter* borde ha informationer om hur många unga lagöverträdare som tas in i fängelserna per år. Dessa myndigheter brukar ju jämt förklara hur viktigt det är att de unga lagöverträdarna får möjlighet till speciell service i form av arbetsträning och skolgång. För att genomföra dessa program måste givetvis myndigheterna ha informationer om hur många det är som tillhör denna kategori fångar.

Något förvånande kan det emellertid konstateras att det i ett av de nordiska länderna, nämligen Norge, saknas informationer om ålder på de individer som tas in i fängelserna. När jag här talar om »informationer« åsyftar jag inte enbart kriminalstatistiska data, utan även interna informationer inom administrationen. På min förfrågan har det norska Fängselsstyret meddelat att man inte har löpande informationer om ålder för de i fängelserna intagna.

För de tre övriga länderna finns följande informationer.

	Antal intagna efter dom		Skillnad domar/intagna	
	15-17 år	18-20 år	15/17	18/20
Danmark (82)	96	1298	37%	10%
Finland (84)	34	356	92%	74%
Sverige (84)	18	1049	63%	50%

I dessa data har inte medtagits alla dem som i Danmark och Finland »avtjänar« böter.

Jämför man denna tabell med informationerna ovan rörande domar mot unga lagöverträdare finner man samma tendens som vi fann för relationen domar/intagna totalt. Skillnaderna mellan domar och intagna framgår av de två kolumnerna till höger i tabellen – och som man ser är dessa mycket betydande. Speciellt stor är skillnaden för Finlands del, där 418 domar i åldersgruppen 15-17 år resulterar i 34 intagna.

Det kan finnas flera möjliga förklaringar till skillnaderna. Så t.ex. redovisar Finland åldern vid brottet och inte vid domen och rimligen bör en del personer ha passe-

rat 18 resp 21 årsåldern innan de fick sin dom och innan domen verkställdes. Processtidens längd kan ha betydelse – en trög rättsapparat kan leda till att den unge lagöverträdaren förövar nya brott som leder till ett flertal nya domar för samma individ. Det kan även finnas andra förhållanden som leder till »dubbelträkringar«, exempelvis domar enl. 34,1 § Brb i Sverige – om en person som är inskriven i fängelse förövar nya brott blir domen ofta endast ett fastställande av det redan existerande frihetsberövandet. Utan dessa domar reduceras antalet domar till frihetsstraff för Sveriges del till 20 resp 1.170 för de två åldersgrupperna och skillnaden mellan domar och intagningar försvinner nästan helt.

Ett ytterligare mått på hur länderna använder frihetsstraff mot unga lagöverträdare finns i det s.k. *fångtalet* för resp. land – dvs en uppgift om hur många unga som sitter i fängelse per en bestämd dag eller i genomsnitt per dag under året. Sådana uppgifter finns emellertid inte alls från Danmark, och för Norges del har jag endast informationer för åldersgruppen 14-17 år.

	Antal		Beräkningssätt
	(14)15-17 år	18-20 år	
Finland (84)	21	229	Per 1 okt.
Norge (85)	39	-	Per dag/år
Sverige (85)	7	139	Per 1 sept.

De låga siffrorna i kombination med olika beräkningssätt gör att man bör vara försiktig med att dra för långtgående slutsatser av denna tabell. Och under inga omständigheter säger den något mera exakt om hur många unga lagöverträdare som blir föremål för frihetsstraff. Det enda man kan utläsa är, att det möjligtvis finns en tendens till att man i Finland och Norge har ett större antal fängelsesplatser upptagna av unga lagöverträdare än i Sverige.

Diskussion

Tillgängliga uppgifter – från kriminalstatistik, fängenvårdsstatistik och interna uppgifter från kriminalvårdsmyndigheterna – har visat sig otillräckliga för att kunna ge svar på den mycket elementära frågan om hur många ungdomar som man i de nordiska länderna berövar friheten. Allt tal om nordiskt kriminalstatistiskt samarbete till trots exemplifierar detta resultat hur långt det är kvar till en enhetlig nordisk statistikuppbyggnad.

De informationer som har presenterats kan emellertid ge vissa *indikationer* om skillnader som existerar mellan våra länder. Sammanfattningsvis ser rangordningarna ut på följande sätt (1 = strängast, 3 resp. 4 mildast).

Samtliga åldersgrupper

	Domar	Exkl rattonykterhet	Nyintagna fängelse
Danmark	1	1	1
Finland	2	2	4
Norge	3	3	3
Sverige	4	4	2

	15-17 år			18-20 år		
	Domar	Intagna	Fångtal	Domar	Intagna	Fångtal
Danmark	3	1	-	1	1	-
Finland	1	2	2	3	3	1
Norge	2	-	1	4	-	2
Sverige	4	3	3	2	2	3

Den genomgående tendensen tycks vara, att Danmark är det land som utmärker sig med de strängaste reaktionerna. Detta gäller såväl användningen av fängelsesstraff i allmänhet som mot unga lagöverträdare. På den andra ytterkanten tycks man hitta Sverige som i varje fall beträffande 15-17 åringarna klart är mildast. När det gäller 18-20 åringarna tycks emellertid såväl Finland som Norge (?) vara mindre stränga. Man kan sålunda säga, att det förväntade sambandet mellan användningen av fängelsestraff generellt och dess användning mot unga lagöverträdare har bekräftats. Den allmänna straffnivån påverkar straffnivån för unga. Om vi står inför en nyklassicistisk framtid bör man därför noggrant bevaka att detta inte får negativa effekter för unga lagöverträdare.

Slutligen vill jag tillägga, att genomgången av tillgängliga informationer om hur vi handskas med unga lagöverträdare har fått mig att tvivla på två allmänt vedertagna uppfattningar som ständigt upprepas när man diskuterar nordisk kriminalpolitik, nämligen att Finland är det strängaste landet i Norden och att Norge är det land som är mildast i sina straffrättsliga reaktioner.

Källor

Danmark: Kriminalstatistik 1981 och 1982. Danmarks Statistik. København 1985.

Kriminalforsorgen 1982. Justitsministeriet. København 1983.

Finland: Brottslighet 1983. Vid domstolar rannsakade brott. Statistikcentralen. Helsingfors 1985.

Fängsvårdens Årsberättelse 1984. Helsingfors 1985.

Norge: Kriminalstatistikk 1982. Norges Offisielle Statistikk. Oslo 1984.

Sverige: Kriminalstatistik. För brott lagförda personer 1984. Statistiska Meddelanden R 11 SM 8501. Stockholm 1985.

Rättsstatistisk Årsbok.

Kriminalvård 1983-1984. Norrköping 1984.

Prison Information Bulletin No 5 - June 1985. Council of Europe. Strasbourg 1985.

Jag tackar Juhani Suikkila, Fängsvårdsavdelningen, Helsingfors, Patrik Törnudd, Rättspolitiska Forskningsinstitutet, Helsingfors och Siri Johnsen, Fängselsstyret, Oslo, för hjälp med införskaffande av data.